

УДК 316.74.001-054.72(477)

Л. В. Черній

УКРАЇНСЬКІ СОЦІОЛОГІЧНІ СТУДІЇ В ЕМІГРАЦІЇ

На початку ХХ століття українське суспільство переживало тяжкі національно-політичні зміни. У цей час велика кількість українських науковців змушені були емігрувати за кордон, де активно працювали над формуванням і розвитком української соціологічної думки.

Ключові слова: еміграція, соціологічні студії, українська соціологічна думка, суспільство, науковці.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю вивчення теоретичної спадщини українських вчених, які заклали фундамент української національної державності. Важливим завданням сучасної української соціологічної науки є осмислення тих концептуальних, перспективних ідей, які були висунуті науковцями та через відомі ідеологічні причини недоступні для наукових студій і які мають великий потенціал для розвитку української соціологічної думки.

Однією з актуальних проблем, що перебувають у центрі уваги науковців і громадськості сьогодні, є об'єктивна оцінка та визначення історичних реалій минулого крізь конкретику існування окремих особистостей в історичному процесі [Древніцький, 2012].

Нині, коли український народ гостро відчув тісну діалектику національно-державного та суспільного аспектів свого життя, коли більшості громадянам Української держави вже не треба доводити, що без захисту національних інтересів, високої національної свідомості соціальні проблеми залишаться невирішеними. Дослідження та аналіз концепцій попередників має стати констатацією повторюваності історії, визнанням спадковості в Україні тандему національного й соціального. Питання української державності та самостійного політичного існування історично пов'язане з питанням суспільного положення української нації.

Аспекти, в яких проблему розроблено. На сьогоднішній день існує велика кількість праць присвячених українській еміграції. Серед них такі автори, як: Ульяновський В. [Ульяновський, 1992], Шостак І. [Шостак, 2007, с. 200-220], Ручка А. О. [Ручка, 1995]. Проте, вивчення та узагальнюючий

аналіз ролі українських вчених в еміграції у розвитку української соціологічної думки не набрало достатніх масштабів.

До специфічних особливостей розвитку української соціології слід віднести ту обставину, що соціологічні дослідження радянського періоду поступово втрачають наукову значимість і об'єктивність, тоді як можливість достатньо вільного розвитку соціологічної думки в еміграції породжує появу великої кількості серйозних соціологічних праць, які складають нині класику української соціології.

Після поразки національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. багато провідних українських науковців, особливо суспільствознавців, були змушені емігрувати. Вони опинилися за межами Батьківщини, передусім у країнах, близьких до кордонів України, де і розгорнули працю зі створення українських навчальних та науково-дослідних закладів. У складних умовах перебування на чужині не припиняються їх студії у площині соціогуманітарних наук, надто соціології. Саме на початку 20-х рр. за кордоном розпочинається швидкий розвиток української соціології та виокремлення її деяких дослідницьких напрямів. Соціологічна думка українських вчених, що не обмежена ідеологією, охоплює різноманітні явища суспільного життя як в Україні, так і за її межами. Незважаючи на відносну відірваність від досліджень на Батьківщині, українські соціологи дістали можливість ширшого ознайомлення із надбанням західної класичної соціологічної спадщини і новітніми науковими розвідками у соціології, що стає вагомою підставою входження української соціології у світовий науковий процес. Тому навіть за кордоном українські соціологи не почувалися провінційними, гідно репрезентуючи свої надбання серед доробку зарубіжних учених [Шаповал, 1927].

На початку 1920-х рр. серед української політичної та наукової еміграції виростає природне бажання і конкретний план організації соціологічних студій і дослідів, включно із заснуванням спеціальної української інституції за кордоном, у якій би знайшов вияв широко розвинутий тоді світовий рух соціологічної думки. Відбувається це передусім за ініціативою великого історика України та її першого президента М. Грушевського, який добре розумів вагу наукового синтезу суспільних наук загалом і соціології, зокрема, коли був переконаний у необхідності наукового вивчення суспільства, його аналізу для підведення наукових підвалин під українську визвольну та державотворчу політику.

М. Грушевський ставить собі за мету організувати Український соціологічний інститут (УСІ) у Женеві, щоб у такий спосіб відзначити спадковість праці М. Драгоманова та його колег у 70-80-х рр. Однак цього досягнути не вдається, і осередком УСІ з 1919 р. стає Відень. Протягом 1919 р. М. Грушевський розробив три варіанти проекту УСІ. Це передбачало автономію цього наукового центру, державну дотацію, колегіальне управління, створення філій в основних світових центрах [Ульяновський, 1992].

М. Грушевський ставив перед Соціологічним інститутом найрізноманітніші завдання: проведення соціологічних досліджень, підготовка кваліфікованих дослідників у різних галузях соціології з орієнтацією на самостійну наукову роботу, підтримування зв'язків з міжнародними соціологічними організаціями, обмін досвідом соціологічної роботи, інформування світової громадськості про соціальне життя в Україні, ознайомлення української суспільності зі здобутками соціологічної науки на Заході.

Початковий період його діяльності обмежувався трьома ділянками: влаштуванням публічних лекцій, організацією бібліотеки і, що найважливіше, видавничою справою. У числі найбільш помітних публікацій УСІ у Відні є такі: М. Грушевський, «Початки громадянства. Генетична соціологія» (1921), В. Старосольський, «Теорія нації» (1919), М. Шраг, «Держава і соціологічне суспільство» (1923), М. Лозинський, «Галичина в 1918-1920 рр.» (1922) та ін. Свою просвітницьку діяльність УСІ у Відні продовжує до повернення М. Грушевського та його найближчих соратників до України в березні 1924 р.

Після від'їзду М. Грушевського українські соціологічні студії в еміграції надалі жваво розвивалися у Чехословаччині та у Празі. Саме «празький період» можна вважати найбільш плідним в українській соціології. Він розпочинається зібранням кращих сил українських соціологів під егідою Соціологічного товариства, заснованого у Празі 1 жовтня 1923 р., за ініціативи голови Українського громадського комітету УНР Микити Шаповала. У свою чергу, за рішенням Міністерства закордонних справ ЧСР, ліквідовувався Український громадський комітет, замість якого М. Шаповал вирішив створити аналогічний громадський комітет зі своїх однодумців, який би міг перейняти справу УГК. 11 вересня 1925 року М. Шаповалу вдалося переконати В. Гірсу в необхідності відкриття нової організації –

Українського Комітету. Отже, Український Комітет у складі М. Шаповала, Н. Григорієва, М. Галагана, М. Кураха, Д. Ісаєвича, М. Мандрики, Є. Вирового та ін. було закладено 13 лютого 1926 року [Черниш, 1994]

Після річного організаційного етапу 1 листопада 1924 р. у Празі було засновано Український інститут громадознавства (УІГ), який упродовж восьми років свого існування очолювався М. Шаповалом. Завдяки науковій роботі та енергійності в організації соціологічних студій Інституту, М. Шаповал розгортає активну наукову діяльність у галузі соціології. І хоча після смерті свого керівника у 1932 р. його активність відчутно знижується, все ж УІГ продовжує діяти у Празі аж до 1945 р.

Головним об'єктом дослідження Інституту стало українське суспільство. Він постав як приватно-наукова установа, метою якого було накопичувати наявні українські соціологічні сили, і спрямувати їх на вирішення культурно-історичного завдання, яке полягає у соціологічному вивченні життєдіяльності України. На той час українська соціологічна думка дещо призупинила свій розвиток і українське суспільство залишалося не дослідженим на науковому рівні. Інститут ставив перед собою конкретну мету: «вивчення і формулювання практичних проблем, що витікають з конкретних потреб українського народу в дану добу його існування» [Шостак, 2007, с. 115]. Інститут мав багато відділів, але найбільшим був відділ соціології і політики, який очолював сам М. Ю. Шаповал. На посаді керівника Інституту йому вдалося налагодити видання соціологічного часопису «Суспільство» і наукового збірника «Народознавство». Згодом силами інституту вдалося видати праці М. Драгоманова, В. Ковалю, В. Петріва та інших науковців, які досліджували соціологічну думку і працювали над поглибленням знань в цій галузі. Саме як українському соціологу, письменнику, політичному діячу Центральної Ради, М. Шаповалу належить понад 30 наукових праць.

Основними напрямками діяльності Інституту є: друк першого і єдиного тоді українського соціологічного часопису «Суспільство» (1925-1927), публікації книг українських соціологів, серед яких слід особливо відзначити наступні: М. Шаповал, «Українська соціологія», «Соціологія українського відродження» (1927), «Загальна соціологія» (1929), «Соціологія України» (1933), «Соціологія і політика: Підручник соціотехники» (без року видання) та ін., М. Мандрика, «Соціологія і проблема соціального виховання у Сполучених Штатах Америки» (1925) та ін., читання лекцій і підготовка

рефератів з найбільш актуальних проблем української та зарубіжної соціології.

Окремо слід зупинитися на першому українському підручнику з соціології М. Шаповала (1929) «Загальна соціологія». У ньому автор визначає суспільство як суму всіх відносин між людьми. Інше визначення суспільства включає його опис у складі 4 основних складових елементів: прості скупчення, складні скупчення, агрегати (комбінація простих і складних скупчень), громади (спільноти).

Отже, знайомство із «Загальною соціологією» М. Шаповала дозволяє побачити певну цілісну соціологічну концепцію у стилі структурного функціоналізму. Вона може слугувати прикладом синтезу західних соціологічних вчень з українським соціологічним матеріалом, особливо, коли мова йде про соціологічний аналіз суто українських соціальних феноменів.

Реальною спробою організації і розповсюдження соціологічної освіти і навичок соціологічних досліджень серед української молоді в еміграції виступає відкриття і діяльність спеціальних кафедр соціології в українських вищих навчальних закладах у Чехословаччині. У 1922 р. засновується Українська господарська академія у Подєбрадах, на економічно-кооперативному відділенні якої створюється кафедра соціології. Соціологію, а також соціологічну теорію нації викладає О. І. Бочковський. В його працях простежувався вплив провідних світових соціологічних поглядів того часу. Вчений розглядав соціологію як науку про суспільство, головним предметом якої є народ і нація. Професор Бочковський вважав, що соціологія повинна залишити позаду «пережитки» позитивізму і не ототожнювати закони природи і суспільства. У своїх поглядах вчений наголошував, що головними процесами у розвитку українського суспільства є суспільна інтеграція і диференціація. Лише активною боротьбою, власними зусиллями та без втручання зовні український народ може здобути власну державність. Саме Бочковський розробив концепцію виокремлення системи нових соціологічних дисциплін, обґрунтувавши їх актуальність [Український інститут..., 1925, с. 46].

Важливим кроком на шляху становлення української соціологічної думки стало відкриття Вищого педагогічного інституту імені М. П. Драгоманова та Українського вільного університету у Празі. На базі потужних вищих навчальних закладів створювалися кафедри соціології та викладалися

суміжні з соціологією науки. На кафедрах викладали відомі вчені-науковці, такі як: С. Ріпецький, О. Ейхельман, Л. Білецький, С. Русова, О. Ейхельман, В. Доманицький, В. Старосольський [Ручка, 1995].

Висновок. Діяльність українських емігрантів 1920-1930-х років – яскраве явище української культури і науки. Українські емігранти зробили значний внесок до національної скарбниці, розвивали основні напрями соціологічної думки, знайомили світ з унікальним феноменом українства і тим самим збагачували європейську науку та культуру. Українська соціологічна думка в Україні динамічно розвивається і період становлення дотепер не завершений. Українські соціологічні студії в еміграції стали фундаментом зародження української соціологічної думки.

Д ж е р е л а:

Бочковський О. І. Вступ до націології. – Мюнхен : 1992.

Древницький Ю. Володимир Старосольський: громадсько-політична діяльність (1878–1942). – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012.

Ручка А. О., Танчер В. В. Курс історії теоретичної соціології. – Київ : Наукова думка, 1995.

Ульяновський В. Проекти соціологічного інституту Михайла Грушевського // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 7.

Український інститут громадознавства // Нова Україна. – 1925. – ч. 1.

Черниш Н. Й. Соціологічні дослідження українських учених на еміграції // Современное общество. – 1994. – № 1.

Шаповал М. Українська соціологія. – Прага : 1927.

Шостак І. В. Внесок Михайла Грушевського у становлення української соціологічної науки // Наукові записки. Історичні науки. – Вип. 8. – Острог : 2007.

Stryjek T. *Ukrainska idea narodowa okresu międzywojennego. Analiza wybranych koncepcji.* – Wrocław: Fundacja na rzecz nauki polskiej, 2000.

L. Chernii. The Ukrainian Sociological Studios in Emigration.

In the early 20th century Ukrainian society experienced a serious national political changes. At the present time a large number of Ukrainian scientists were forced to emigrate abroad, where worked actively on the formation and development of the Ukrainian sociological thought.

Keywords: *emigration, sociological studios Ukrainian, sociological thought, society, and academics.*